

Mi az esztétika?

Szokatlan dolognak tűnik egy először 250 éve megjelent elméleti munkáról recenziót írni. Az persze nagyon is fontos szempont lehet, hogy magyar nyelven napjainkban jelent meg először hosszabb válogatás A. G. Baumgarten „Esztétiká”-jából, amelyet minden kézikönyv az esztétika mint önálló tudomány első megalapozásaként tart számon.

A kérdés valójában az, hogy számíthat-e eleven aktualitásra egy lát-szatra csak a szűk szakmának szóló kiadvány. Előhív-e izgalmas kérdéseket, szolgál-e megszívlelendő szempontokkal az esztétikai nevelés számára? A figyelmes olvasó – előzetes várakozásaival ellentétben – minden bizonnyal igennel fog válaszolni.

A szöveg alig ismert, éppen ideje közelebről szemügyre venni, ne elégedjünk meg a felületes beskatulyázással. Természetesen a modern és még inkább a poszt-modern esztétikai írások gyakran esszéisztikus stílusához szokott értelmező számára nem nyílik meg könnyen ez a klasszikus logika szigorú szabályaihoz alkalmazkodó kifejtési mód. Ugyanakkor érzékelhetően nem olyan dogmatikus esztétikával van dolgunk, amely valamilyen merev esztétikai kategóriarendszer kidolgozásában merülne ki. Baumgarten kiindulópontja ugyan esztétika és metafizika szoros összefüggése, valamint esztétika és logika elméleti premisszáinak elvi hasonlósága, de ez nem jelenti az úgynevezett esztétikologikai igazság pusztán alárendelt helyzetét az absztrakt-logikai megismerés-ideál szemszögéből. Inkább arról van szó, hogy Baumgartennél az esztétika is megismeréssel foglalkozó tudomány, ennyiben instrumentális jellegű, hiszen azt mutatja be módszeresen, miként kell az alsóbb megismerési képességeket (érzéki megismerés) alkalmazni. Emellett az érzéki és az értelmi megismerés képessége harmonizálható egymással, azt is mondhatnánk, hogy az érzéki megismerés ésszerű elméletet kap. Művészetnek és tudománynak ebben a felfogásban közös a módszertani

alapja, mindkettőjüknél azonosak a természetes gondolkodás szabályai. A különbség az, hogy a tudomány szigorú érvelés révén logikai bizonyosságot nyújt, a költő viszont meggyőző módon ábrázol, így érzéki bizonyosságot nyújt.

Hogyan határozza meg az esztétika fogalmát Baumgarten? „Az esztétika (a szabad művészetek elmélete, az alsóbb megismerés elmélete, a szépen gondolkodás művészete, az ésszel analóg gondolkodás művészete) az érzéki megismerés tudománya.” Az esztétika tehát itt még egyáltalán nem korlátozódik a művészetfilozófiára, a szabad művészetek elmélete ennek a tudománynak az egyik alkalmazásterülete. Az alsóbb megismerési képességek közé – részben Wolff nyomán – a következőket sorolja: érzékelés, képzelet, a kitalálás képessége, emlékezet, a dolgok átlátásának képessége, előrelátás, ítélőerő, jelhasználó képesség. Az ésszel analóg gondolkodás fogalmát pedig Leibniztől veszi át Baumgarten, és lényegében az emberi megismerő képességek előbb felsorolt alsóbb fajtáit értette alatta. A szépen gondolkodás művészete pedig nem más, mint az érzéki megismerés általános szépsége. Egyébként az alsóbb képességek kifejezést a német filozófus nem lebecsülő értelemben használja, persze egyúttal jól érzékelhető a felvilágosodásra olyannyira jellemző nevelői attitűd, amely az ész mindenhatóságába vetett hiten alapul. Egyhelyütt például így érvel: „Ellenvetés: az alsóbb képességeket, a testet inkább leküzdeni kell, mintsem ingerelni és megerősíteni. Válasz: az alsóbb képességek felett uralomra van szükség, nem pedig zsarnokságra. Ehhez, amennyiben természetes módon le-

hetséges, az esztétika vezet majd el bennünket mintegy kezünkön fogva. Az alábbi képességeket, amennyiben romlottak, nem ingerelniük és megerősíteniük kell az esztétáknak, hanem irányítaniuk, nehogy a rossz működés miatt még jobban elromoljanak, és nehogy a restség ürügyével, miszerint helyesebb valamivel nem élni, mint visszaélni, elhaljon ez az istentől való tehetség.”

Baumgarten esztétikájának tervezetében két fő rész szerepel – elméleti (általános) és gyakorlati (speciális) –, de végül csak az első rész első fejezete (heurisztika) készült el, a metodológia, a szemiotika és a második rész nem. A heurisztika a szépséget az érzéki megismerésnek a tökéletességével hozza összefüggésbe, s ez a megismerés és a tárgy tökéletességét egyaránt feltételezi. Ennek a szépségfogalomnak az alapja tehát a tökéletesség, amely a megismerés bármelyik fajtájának a mércéje, az esztétikai szépség sajátossága pedig a megjelenő tökéletesség. Bármennyire is „korszerűtlennek” hatnak napjainkban a következő sorok, mégis vonzó – éppen a mai szaktudományos nyelvezet többnyire riasztó nehézkességének tükrében – a Baumgarten által megfogalmazott megismerés-ideál: „A megismerés bőségéből, nemességéből, igazságából, világosságából, bizonyosságából és eleveenségéből – amennyiben ezek összhangot alkotnak egyetlen képzetben és egymással, például a bőség és a nemesség a világossággal, az igazság és a világosság a bizonyossággal, valamennyi többi pedig az eleveenséggel – fakad a megismerés tökéletessége, a tökéletesség megjelenéséből pedig az érzéki megismerés általános szépsége, különösen azon dolgoké és gondolatoké, melyekben örvendezéssel tölt el a bőség, nemesség, a bizonyosságot keltő igazság fénye.”

A megismerés általános jellemzése mellett külön fejezet foglalkozik az úgynevezett természetes esztétikával. Baumgarten itt azokra a veleszületett képességekre gondol, amelyek a szerencsés esztéta karakteréhez szükségesek, másképpen szólva az egész lélek születésétől fogva meglévő hajlama a szép gondolkodásra. Az

egésznek az alapja a szép és választékos szellem, amelynek jellemzőit, pontosabban az ehhez szükséges adottságokat aprólékos részletességgel mutatja be a mű. A sokrétű elemzésből most két gondolatot emelek ki. Az egyik, hogy Baumgarten a szép szellem adottságának tekinti azt a veleszületett lelki nagyságot, amely főleg a nagyszerű dolgok iránti ösztönös érzéket jelenti. A másik pedig annak a hangsúlyozása, hogy pusztán előítélet az a vélemény, hogy a szellem szépsége „természetétől fogva” ellentétben áll a szigorúbb gondolkodás és okoskodás adottságaival.

Baumgarten számára, mint kortársai többségénél, fontos szempont az esztétikai nevelés lehetséges módszereinek és eszközeinek a leírása. Ebben a munkájában két fejezet is részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel (‘Esztétikai gyakorlat’, ‘Az esztétikai tanok rendszere’). Az esztétikai gyakorlatok kapcsán alapvetőnek tartja, hogy ne lélektelen és gépies gyakorlatokban merüljenek ki, éppen azért, hogy megmaradjon a szellem emelkedettsége, amelynek ragyogását „a képmutatás szenvedélye, a vad versenyszellemé, a rokoni összetartásé, a népszerűség-hajhászásé, a kicsapongásé, az orgiáké, a tétlenségé, a lustaságé, az üzleti gondoké vagy általában a pénz szenvedélye” lehetetlenné teszi. A szellem műveletlensége a „jóravaló szív” jóravaló érzelmeit is elrúftítja, sőt a szellem úgy megmerevedhet, „hogy már sohasem lesz képes újból felemelkedni valamilyen szép dolog megismeréséhez”. Baumgarten egyébként azt is világosan jelzi, hogy a pusztá mintakövetés, a szabályok alkalmazásának rigorózus begyakorloltatása egyoldalú képzés, a „találékony-sággal végzett rögtönzések nagyobb erőt adnak és nagyobb erőre vallanak”. Az esztétika rendszeres ismeretének egyik legfontosabb területe a szépre való nevelés, amely itt a szép gondolkodás lehetséges tárgyaival foglalkozik. A német gondolkodó a klasszikus humán-tudományokat tekinti a szépre való nevelés fontosabb területeinek: azokat, amelyek „az istennel, a világegyetemmel, az emberrel, különösen az ember erkölcsi helyzetével, a történe-

lemmel, ideértve a mítoszokat is, az ókorral és a kifejezési eszközök lényegével foglalkoznak”. Egyébként ebben a fejezetben már konkrétan megnevezve is szerepel a művészetelmélet kifejezés, utalva arra, hogy az esztétika nem egyszerűen csak az érzéki megismerés elmélete. A szép megismerés alapját jelentő rendszerbe szedett szabályok együttesét nevezi ars-nak Baumgarten, ami a korabeli szóhasználatban mesterségbeli tudást, művészetelméletet és a művészet tényleges művelését is jelenti. Az esztétika művésze tehát az alkotó művészt éppúgy jelentheti, mint az esztétika tudományával foglalkozó tudóst. Annál is inkább, mivel az esztétika művészetének törvényei a speciális szabad művészetek számára vezérszillagként jelennek meg. Az esztétika helyes műveléséhez a szépség és a megismerés forrásaihoz kell felemelkednie az embernek, hogy a legáltalánosabb törvényszerűségek megállapításával az esztétika művészetét a tudomány rangjára emelje.

Napjainkban – főleg Heidegger és Gadamer ontológiai-hermeneutikai művészetfilozófiája nyomán – az esztétikai diskurzusokban újból gyakran felmerülő kérdés a művészetek igazságérvénye. Már csak ezért is érdemes röviden felvillantani, hogyan értelmezi Baumgarten az esztétikai igazság fogalmát. Természetesen most se tévesszük szem elől, hogy a német filozófus munkájában az érzéki megismerés általános jellemzése áll a középpontban, nem egy szoros értelemben vett művészetelméletéről van szó. Így teljesen következetes Baumgarten, amikor a metafizikai igazságból vezeti le az esztétikait. Az utóbbi ugyanis „valamely tárgyban levő metafizikai igazságnak a megjelenítése”. Ez az esztétiko-logikai igazság tehát egyszerre szubjektív és logi-

kai, s tulajdonképpen retorikai alapfogalom. Ezenkívül az esztétikai igazság azt is feltételezi, hogy tárgya „morális lehetségséggel” rendelkezzen. Ez azt jelenti, hogy a szabad alkotó képzelőerő teremtményei olyan jellegűek legyenek, hogy az „ésszel analóg gondolkodás számára meghatározott szabadságból, személyből és jelleméből következőnek” tűnjenek. Az esztétikai igazság fogalmával még egy – a mai olvasó számára szokatlan – fogalomra hívom fel a figyelmet. Baumgarten az esztétikai méltóság kifejezést is összefüggésbe hozza a szépen gondolkodással, megkülönböztető jegyei közé a komolyságot, fontosságot és gazdagságot sorolja.

A szellem műveletlensége a „jóralvó szív” jóralvó érzelmeit is elrútítja, sőt a szellem úgy megmevedhet, „hogy már sohasem lesz képes újból felemelkedni valamilyen szép dolog megismeréséhez”. Baumgarten egyébként azt is világosan jelzi, hogy a puszta mintakövetés, a szabályok alkalmazásának rigorózus begyakorlása egyoldalú képzés, a „találékonyssággal végzett rögtönzések nagyobb erőt adnak és nagyobb erőre vullanak”.

Az esztétikai hamisság – az igazsághoz hasonlóan – szintén metafizikai megalapozottságú, és a hagyományos ismeretelméletek korrespondencia-elvével analóg: a gondolatok meg nem egyezése a gondolkodás valóságos tárgyaival.

A magyar nyelvű válogatásban az eddig említettekén kívül az esztétikai va-

lószerűséggel, az igazságra való feltétlen esztétikai törekvéssel, a tárgyahoz igazodó törekvéssel az igazságra, valamint az igazságra irányuló költői törekvéssel foglalkozó szakaszok szerepelnek. Mindezekből a fejezetekből is az tűnik ki, hogy Baumgarten egyrészt a klasszikus, főleg antik hagyományban áll benne – a költői gondolkodásmódnál például elsősorban Arisztotelészhez kapcsolódik –, másrészt a fogalmi tisztázásokkal az esztétika viszonylagos autonómiáját igyekszik megalapozni.

A kötet külön érdekessége, hogy az elő- és utószó a Baumgarten-recepcióban ma is megfigyelhető kétféle értékeléshez kapcsolódik. Előszavában Bacsó Béla azt emeli ki, hogy a mű az absztrakt-logikai megismerésideál kritikáját fogalmazza

meg, V. Horváth Károly ellenben utószavában azt hangsúlyozza, hogy Baumgartennél még csak arról van szó, hogy az érzéki megismerés ésszerű elméletet kap, de az esztétika „nem emancipálódik az iskolafilozófia kategoriális meghatározásai alól”. Így persze még inkább indíttatást érezhet az olvasó arra, hogy „sétára induljon” a német filozófus fogalmi leírásainak érdekében. A kiadvány értékét nagyban növelik az igen alapos eligazítók (váloga-

tott bibliográfia, latin terminusok magyarul, név- és fogalommutató). A fordítás Bolonyai Gábor kitűnő munkája. Az esztétika történetével vagy az esztétikai neveléssel foglalkozók számára nyilván öröndetes az a tény is, hogy Bacsó Béla gondozásában az esztétika klasszikus szerzőit bemutató újabb kötetek megjelenését várhatjuk.

Loboczký János

Motívumok hálója

Flaubert ,Három mese’-jének értelmezéséhez

Flaubert életművének oktathatóságához fontos kultúrtörténeti vonatkozásokkal járulhat hozzá a ,Három mese’ címen közölt elbeszélések poétikai tapasztalata. Ugyanakkor a középiskolai irodalomtanításban egyeduralkodónak számító ,Bovaryné’ olvasásában is segíthetnek. (1) A ,Három mese’ elemzésekor elsősorban a szövegek jelképzésének, szerkezeti jellegzetességeinek kérdéseit emeljük ki.

Flaubert 1875-ben megszakítja a ,Bouvard és Pécuchet’ írását, és két év alatt megalkotja a ,Három mese’-t. A munkabírásában és precizitásában ekkor is maximális elhivatottságot mutató szerző ezt írja *Mme des Genettes*-nek (1876. március 13–18.): „Tegnap tizenkét órát dolgoztam, és ma is egész nap, estére végre végére értem az első lapnak.” (2)

A ,Három mese’ különálló részeit, az ,Egy jámbor lélek’-et, az ,Irgalmas Szent Julián legendájá’-t és a ,Heródiás’-t több hasonló momentum is összekapcsolja. Az egyik onnan eredeztethető, hogy Flaubert-t a vallás nemcsak a hétköznapi életet meghatározó s így az életmódban visszatérő aktivitásként érdekelte, hanem mint a szubjektumot lételméleti alapvonásaiban alakító tényező is... A ,Bouvard és Pécuchet’-ban a két barát igen könnyedén változtatja a hitre vonatkozó nézeteit. A vallásgyakorlat szélsőséges módozataihoz is közel kerülnek (főként Pécuchet). Az ,Egy jámbor lélek’ is ezt az azonosulási fo-

lyamatot emeli ki. A ,Három mese’ egy másik idekapcsolódó kérdéskört is érint. Egyrészt bemutatja a zsidó-keresztény hagyomány kultúrközi szerepét, s az antik római hagyományhoz való viszonyát (Heródiás’). Másrészt összekapcsolja a Biblia és a görögység tradíciójának elemeit (Irgalmas Szent Julián legendája’). Ezenkívül a szövegekben megjelenített világok egy olyan ellentétező megoldás mentén rendeződnek, amelyben a béke és a nyugalom változatai a támadás és a kegyetlenség formáival vegyülnek. A realitás és képzelet váltakozása folyamatosan jelen van e három műben. Az elkövetkezendőkben ezeknek a motívumoknak az egyes írásokban megjelenő formáit elemezzük, valamint azokat a kérdésfeltevéseket, amelyek sajátos kontextusformáló erővel rendelkeznek.

,Egy jámbor lélek’ (Un coeur simple’)

Az elbeszélés értelmezése igen tanulságos lehet a többi Flaubert-mű ismereté-